

Opdoemend uit de mist der tijden

I. Inleiding

Opdoemend uit de mist der tijden. Dan gaat het over de dingen die altijd in ons en om ons zijn, die er altijd geweest zijn, waar we als mens naar op zoek zijn, en waar we maar steeds niet bij kunnen komen. De vraag is nu hoe dat komt.

In 1900, het jaar dat Friedrich Nietzsche stierf, werd Carl Jung 25 jaar. Hij groeide op in de 19e eeuw, de eeuw van de Romantiek in West Europa. Het was de eeuw waarin filosofen en wetenschappers een intensieve zoektocht ondernamen naar de grenzen van Rede en Verstand, als de belangrijkste pijlers van de Geest. De gebroeders Grimm, Perrault en Andersen bestudeerden en schreven sprookjes, Schliemann, Mommsen en Champollion zochten naar de bronnen van de Griekse en Egyptische mythologie, Strauss en Feuerbach bestudeerden het fundament van de Godsbeleving, Jules Verne vergaapte zich aan de wereld van de wonderen, en Wagner en de gebroeders De Goncourt verkenden in muziek en literatuur de wereld van de emoties. Schelling had het al over 'het onbewuste', maar Eduard von Hartman¹ werkte dat verder uit als 'het identieke derde achter materie en bewustzijn'. Het onbewuste als het fundament, de bron en de overkoepelende eenheid van de wereld. In feite was het onbewuste dus het gebied van de menselijke geest, dat niet onder Rede en Verstand viel, en dat – alweer volgens Hartmann – de laatste Zijnsgrond omvatte.

Daarmee omvatte het onbewuste dus het gehele gebied van de metafysica, dat door Plato werd aangeduid als het transcendente – dat wat ons verstand en zintuiglijke waarneming te boven gaat - en door Aristoteles als het immanente – dat wat het innerlijke fundament van ons verstand en zintuiglijke waarneming vormt. Dat was het gebied dat Carl Jung als arts voor zenuw- en zielsziekten in kaart heeft proberen te brengen, met een collectief onbewuste als bron van archetypische, energetische drijfveren, en een persoonlijk onbewuste, waar die drijfveren op wrijving vanwege aanpassing aan de buitenwereld stuiten en tot complexen kunnen leiden. Daarbij kwam hij uiteraard ook Godsbesef en religieuze beleving tegen, omdat die ook behoren tot dat gebied van het Zijnde dat buiten het verstand en zintuiglijke waarneming valt.

In de eerste decennia van de 20 e eeuw, toen Jung zijn ideeënwereld uitwerkte, was hij daarbij in het goede gezelschap van onder meer de wiskundige L.E.J. Brouwer met zijn idee van het intuïtionisme, de theoloog Rudolph Otto met zijn ervaring van het **numineuze** en de wis- en natuurkundige Theodor Kaluza met zijn opvatting over een extra, onzichtbare dimensie, alledrie eminente wetenschappers. Deze en andere onderzoekers zochten naar de basis van hun wetenschapsgebied en konden dat alleen vinden vanuit hun intuïtieve richtingsgevoel. Maar een intuïtieve, niet-rationele basis voor het bouwwerk van de wetenschappen was voor de meeste mensen net één brug te ver, ook in die tijd al. Het fundament van de wetenschappen dient stevig en rationeel te zijn, en niet te berusten op het drijfzand van vage, intuïtieve, associatieve, onbewuste gevoelens. Ze zijn allen beroemd gebleven, maar zijn binnen de academische hoofdstroom vooral van historische betekenis.

Sinds het begin van de 20 e eeuw heeft de westerse samenleving een aantal revolutionaire veranderingen doorgemaakt. Eén daarvan is dat de dualiteit tussen geest en lichaam is doorbroken. Eeuwenlang heeft men het lichaam als een stoffelijk omhulsel van de geest beleefd, en daarmee was de geest een gebied dat niet begrensd werd door lichamelijke randvoorwaarden. Vanuit de dualiteit tussen lichaam en geest werd Jung daarom niet gehinderd door de beperkingen die het lichaam kan stellen aan de voorstellingen van de geest. Die dualiteit is echter in de 20 e eeuw voor het eerst gereduceerd tot een geest-lichaam probleem, en vervolgens tot een monisme: het probleem hoe de menselijke hersenen functioneren. Tegenwoordig hebben we het over de biologie van denken, taal en bewustzijn, gezien vanuit de cognitieve neurowetenschappen. Als we het nu over ‘het onbewuste’ hebben, kunnen we kijken naar de gesommeerde actiepotentialen van zenuwcellen in de neurale netwerken van de neocortex. Daarbij is een drempelwaarde aan te geven, waarboven een golfpatroon bewust kan worden. Het gebied daaronder is dan ‘het onbewuste’. Maar dat is een heel ander onbewuste dan **Jungs** energetische bron van archetypische patronen: die laatste zijn nooit gevonden en het bestaan ervan wordt dan ook ontkend.

Als we in deze tijd op zoek gaan naar een wetenschappelijke basis voor religieuze beleving en het Jungiaanse gedachtegoed, dan zal die toch gevonden moeten worden in het huidige mensbeeld en wereldbeeld. Daar gaat tenminste vrijwel iedereen van uit. De omkering, dat het huidige mens- en wereldbeeld aangepast zou moeten worden aan de religieuze beleving en het Jungiaanse gedachtegoed, lijkt wel erg arrogant en weinig realistisch. Maar er is ook nog een derde mogelijkheid, namelijk die van de Hegeliaanse dialectiek, waarin een these en een antithese op een hoger plan zijn gecombineerd tot een synthese. Die weg wil ik bewandelen, maar dan tot een synthese die niet op een hoger plan, maar op een lager plan ligt: dichterbij de bron, daar waar iets uit de mist zou kunnen opdoemen.

II. Eigenschappen van de belevingswereld

1. *Een wereld die zowel in als om de mens aanwezig is.* Woorden als binnenwereld en buitenwereld voldoen eigenlijk niet meer in onze tijd, omdat ze dubbelzinnig geworden zijn. De binnenwereld is immers niet alleen de wereld van het innerlijk en de ziel, maar ook de wereld van de hormonen en de inwendige organen. Je kunt dus op twee manieren met de binnenwereld omgaan: als een verzameling ervaringsfeiten, die je kunt waarnemen of waarover je veel kunt leren, maar ook als een verzameling belevingen, die je niet kunt waarnemen, maar goed kunt voelen. Het is daarom beter om de binnenwereld te verdelen in een ervaringswereld en een belevingswereld. Datzelfde geldt ook voor de buitenwereld: ook dat begrip is dubbelzinnig. De buitenwereld is immers niet alleen de wereld van zintuiglijke waarnemingen als ervaringsfeiten, maar ook de wereld waarin je bijv. met je verkeerde been uit bed kunt stappen of in de zevende hemel kunt zijn. Je kunt daarom ook op twee manieren naar de buitenwereld kijken, net als bij de binnenwereld: als een verzameling ervaringsfeiten of als een verzameling belevingen, als een ervaringswereld of als een belevingswereld.

Om dubbelzinnigheid te vermijden is het daarom beter om te spreken over een objectieve ervaringswereld en een subjectieve belevingswereld. De objectieve ervaringswereld is dan het plaatje in ons hoofd van de wereld van de feiten, van de zintuiglijke waarneming, van de controle, van de analyse, van de logica en van de taal. We hebben een soort voelspriet om die ervaringswereld mee af te tasten. Die voelspriet heet cognitie. Cognitie werkt als een zintuig. We kunnen ermee richten en scherpstellen op de ervaringswereld in en om ons heen en analytisch doordringen tot diep in een voorstelling daarvan. Scherpzinnigheid is een karakteristiek van cognitie. De ervaringswereld is ook de wereld van de exacte

wetenschappen, waarin we veel houvast vinden in bange tijden, als we bijv. ziek zijn, grote problemen hebben of met natuurverschijnselen geconfronteerd worden. Dan kunnen de exacte wetenschappen daarvoor tegenwoordig een verklaring geven en soms een oplossing voor aandragen. In dat opzicht hebben de exacte wetenschappen in onze tijden de plaats van de kerken ingenomen. Ze bieden houvast in bange tijden.

De subjectieve belevingswereld is dan het plaatje dat we maken van de wereld van ons innerlijk, van de ziel, van het wonder van ons mens-zijn, van de krachten die in ons kunnen opwellen – van woede tot tranen -, van de ontroering, van onze religieuze beleving, van ons Godsbesef. En we hebben een soort voel-orgaan om die belevingswereld mee te beleven: dat voel-orgaan kun je intuïtie noemen, het is geen scherpzinnige voelspriet maar een breed gebied. Het gebied waarmee een slak over de aarde kruipt (vreemde verwoording?).

Een slak heeft zowel voelsprietten als een breed draagvlak: zowel een cognitief orgaan als een voelorgaan. En: de belevingswereld in en om ons heen is een wereld die binnen de exacte wetenschappen nooit is teruggevonden.

U kent vast wel een verhaal over iemand die enorm gestudeerd heeft om een stuk muziek helemaal in de vingers te krijgen en dat dan trots op een masterclass ten gehore brengt. De musicus die de masterclass geeft, zegt dan: ‘Ja, okay, dat zijn de noten, maar muziek is het nog lang niet’. De ervaringswereld is de wereld van cognitie en het zweten op de noten, de belevingswereld is de wereld van intuïtieve opwellingen waarbij er muziek uit je vingers komt. Die belevingswereld wil ik nu eerst wat verder uitwerken en kijken of ik die wereld wat tastbaarder kan maken. Het is dan weliswaar geen wetenschappelijke wereld, maar het is wel een wereld die een aantal heel concrete eigenschappen heeft. De eerste eigenschap heb ik u zojuist genoemd: de belevingswereld is een wereld die niet alleen diep in ons zit, maar ook diep in de ervaringswereld om ons heen zit.

2. *een wereld waarin problemen zichzelf oplossen.* Het sprookje van Roodkapje. U kent het nog van vroeger. In het toverlantaarnplaatje hieronder ziet u het afgebeeld.

Hoe Roodkapje naar oma gaat, die ziek is. En onderweg bessen plukt voor oma. En hoe een boze wolf dat ziet, vooruitsnelt naar het huisje van oma, haar opslokt en in haar bed gaat liggen. En dan komt Roodkapje bij het huisje aan, klopt op de deur, en hoort; 'kom maar binnen'. En als ze binnenkomt, reageert ze verbaasd. 'Oma, wat heeft u een zware stem'. 'Oma, wat heeft u grote ogen'. 'Oma, wat heeft u grote oren', En uiteindelijk 'oma, wat heeft u een grote mond'. Dan slokt de wolf ook haar op. En gelukkig loopt het daarna allemaal toch nog goed af. Want het is een sprookje voor kinderen, niet voor volwassenen.

Als ik dat verhaal aan mijn kleinkinderen vertel, dan zitten ze te wippen op hun stoel van de spanning. Ze weten natuurlijk nog niet hoe het afloopt, maar de dreiging is tastbaar. De vraag is: wat maakt dit sprookje nu zo spannend voor kleine kinderen? Dat is, omdat Roodkapje doet waar geen kind ook maar een seconde over zou piekeren. Ieder kind zou zich, oog in oog met een boze wolf, rotschrikken en wegrepen. Maar Roodkapje aarzelt en begint oma's uiterlijke kenmerken te analyseren. En ieder kind weet intuïtief: oh, oh, dit gaat niet goed. Dat voelen kinderen haarscherp aan: als een vorm van gnosis, een diep besef. Oma is voor kinderen een totaalbeleving, een gevoel, waarin de uiterlijke kenmerken van oma niet zo belangrijk zijn: het gaat om vage associaties van een geurtje, van een gebaartje, van de klank van een stem. Sterker nog, als je aan een kind vraagt, wat voor soort oren oma heeft, of om de ogen van oma eens te beschrijven, of om iets over de neus of de mond van oma te vertellen, dan beginnen kinderen te haperen en lukt dat maar zelden. Ze zouden het je niet precies kunnen vertellen. En dat hoeft ook niet, want oma is oma, 'gewoon'.

Daarmee komen we op een diepere laag van het sprookje: de laag die het sprookje voor kinderen zo spannend maakt. En dat is, dat Roodkapje bij het zien van de boze wolf de verkeerde benadering kiest: ze kiest voor een verstandelijke analyse van oma's uiterlijke kenmerken, ze kiest dus voor een benadering vanuit de objectieve ervaringswereld. En kinderen weten intuïtief: zó kom je nooit bij oma uit, dat kan helemaal niet, want oma is een deel van je belevingswereld, een totaalbeleving. Dat dit verkeerd moet aflopen, dat is wat kinderen zich intuïtief realiseren, dat is wat het sprookje spannend maakt.

Dit sprookje speelt in onze huidige samenleving een spookachtige rol. Ik geef een voorbeeld. U bent s ochtends onder de douche geweest, staat voor de spiegel en bekijkt uzelf. Tien tegen één dat u allerlei dingen ziet die u niet bevallen: rimpels, plooiën, spataderen, noem maar op. Gauw kleren aantrekken en u opmaken, om dit allemaal te verhullen, voor anderen, maar vooral voor uzelf. U keek met de ogen van Roodkapje, zoals u dat van jongsaf aan geleerd

heeft: gebruik je verstand, analyseer vanuit de ervaringswereld. U had ook anders kunnen kijken: onbevangen, als een kind, vanuit de belevingswereld. Blij dat u uzelf daar zag staan, en dat het fijn is dat u er nog bent. En als u kinderen heeft en er stond er een naast u voor de spiegel, dan had die ook een heel ander mens gezien. Of liever gezegd: dan had u allebei een ander mens beleefd, eentje om van te houden, gewoon, omdat u Pappie of Mammie bent, en zo'n kind ook tegen u zou zeggen 'oh, oh, doe niet zo stom', net als kinderen bij Roodkapje.

Uit dit voorbeeld volgt een tweede eigenschap van de belevingswereld: in de belevingswereld lossen veel problemen zichzelf op, niet omdat de feiten veranderen, maar omdat de problemen er minder toe doen. In het voorbeeld lossen de problemen met rimpels, plooiën en buikjes zich voor de spiegel vanzelf op, niet omdat de feiten veranderen, maar omdat u ophoudt uzelf te analyseren en uzelf begint te beleven. Of het nu om existentiële problemen, relatieproblemen, huis-, tuin- en keukenproblemen, of problemen op het werk gaat: het sprookje van Roodkapje speelt daarin tegenwoordig een spookachtige rol.

3. de wereld van een religieus basisprincipe. We zitten diep in de Middeleeuwen, ergens in Zuid- Frankrijk en kijken naar een prachtig Romaans kerkje. Een vrouw komt aangestrompeld over de stoffige zandweg. Ze heeft betraande ogen en gescheurde kleren, ze kan bijna niet meer, dat kunt u wel zien. Ze gaat de koelte van dat kerkje binnen, met dat bijzondere licht dat door hoge boogramen binnenvalt. Mijnheer pastoor vangt haar op en neemt haar kort de biecht af. Ze vertelt dat een langstrekkend leger haar landerijen heeft vertrapt, haar voorraden heeft gestolen, haar man heeft vermoord en haar hoeve in brand heeft gestoken. Als de pastoor vraagt wat er met haar dochters gebeurd is, huilt ze sprakeloze tranen. Dan neemt de pastoor haar mee naar het altaar en knielen ze samen neer, vouwen hun handen en bidden tot God. Als ze haar ziel opdraagt aan God, trilt ze over haar hele lichaam en snikt, als een hoopje machteloos verdriet. En dan begint zich een wonder te voltrekken: het wonder van Gods genade. Want dan begint er in die vrouw iets te veranderen, alsof haar verdriet een ander perspectief begint te krijgen. Een ruimer perspectief, waarin de nietigheid, het lijden en de dood van mensen betrekkelijk begint te worden in het kader van de eeuwigheid en genade van God. De Heilige Geest daalde in haar neer als een woordeloos gebeuren.

Als we daar nog een paar dagen gebleven zouden zijn, hadden we haar dagelijks terug zien keren, en dan hadden we ook kunnen zien dat telkens haar rug iets rechter leek als ze weer naar buiten kwam. In de feiten was niets veranderd, in haar beleving van de feiten wel. Want in de belevingswereld kan een mens weer contact maken met iets dat diep in het innerlijk van ieder mens aanwezig is: met levenskracht en overlevingsdrang, met al die basale krachten die in alle levensvormen aanwezig zijn. Krachten die – hoe zwaar de tijden ook zijn – altijd een sprankje hoop op een nieuwe toekomst in zich dragen. Een nieuw perspectief, dat de objectieve ervaringswereld die vrouw niet had kunnen bieden. Want zegt u nu zelf, wat zou er met die vrouw gebeurd zijn, als ze bij een moderne therapeut met kasten vol boeken terecht gekomen was? Aanvaarding van het lot door de realiteit onder ogen te zien is geen optie, daar zijn de feiten té erg voor, dan zou ze snel gestorven zijn aan een gebroken hart. Rouwen en krachten verzamelen vanuit een sprankje levenskracht in haar belevingswereld: dat is wat die pastoor en dat Mariabeeld haar bieden konden, en dat was genoeg. Ze kon weer verder.

Dit is een derde eigenschap van de belevingswereld. Dat het de basis vormt waar alle religieuze stromingen op teruggrijpen, in alle culturen, overal op aarde, en in alle tijden.

4. *een wereld die vanuit cognitie niet te betreden is.* Wie zijn verstand beschouwt als het hoogste goed, kan de belevingswereld niet betreden: wie zijn verstand er op zet of er over begint te denken, raakt de belevingswereld kwijt. Het lijkt bizar, en strijdig met veel van wat mensen denken te weten. Wat gebeurt er dan wanneer men wetenschappelijk of vanuit zijn verstand de belevingswereld verkent: dan vindt men hem niet, hoe kan dat? Een eenvoudig voorbeeld kan dat duidelijk maken. Als ik een ballon opblaas en met mijn vinger – als de voelspriet van mijn cognitie – in de ballon duw, kan ik met mijn vinger overal komen, toch blijft die steeds buiten de ballon, want door de druk van mijn vinger trekt de elastische membraan van de ballon zich terug. Dan ben je wel overal geweest, maar toch nooit binnen de ballon. Zo trok de beleving van ‘oma’ zich terug toen Roodkapje oma begon te beredeneren. Zo hebben de religieuze beleving, het Godsbesef, de diepere zin van het bestaan, de verzoening met het lot en al die andere kwaliteiten van de belevingswereld zich uit ons bestaan teruggetrokken, omdat we er met ons verstand op afgingen en het daarbij niet hebben aantroffen, en dus begonnen te denken dat het niet bestond.

Dit is de eigenschap die Tjeu van den Berk in zijn boek ‘Het **Numineuze**’² zo prachtig uitwerkt. Op een van de eerste bladzijde geeft hij als voorbeeld een jeugdherinnering van Nescio, waarin deze beschrijft hoe hij zittend op een bankje in Artis, in een korte broek, als uit het niets een **numineuze** beleving ondergaat. Als Nescio zich ook maar één seconde had afgevraagd waarom dit eigenlijk zo’n buitengewone indruk op hem maakte, of was gaan analyseren waar het wonder dat tijd en ruimte deed vervloeien uit bestond, dan was de beleving in het niets verdwenen en zou er ook niets overgebleven zijn: bij analyse blijkt het immers eigenlijk over drie keer niets te gaan. Het **numineuze** kan zich uit het niets aan je openbaren als een overweldigende beleving waarin je vervloeit met tijd en ruimte. Zet je je verstand erop, dan verdwijnt het ook weer in het niets. Het is wel te beschrijven, maar alleen als een gedicht, en niet te verklaren.

Een **numineuze** beleving is een diepe zijnservaring. Het hoeft niet zo diep te gaan, het geldt altijd: cognitie doodt het wonder van de belevingswereld. Er zijn ook talloze voorbeelden uit het dagelijkse leven, zoals dat u in uw tuin zit te genieten van de lente, dat het leven goed is ondanks alle problemen. En dan opeens, als uw blik langs de plantenbakken glijdt, bedenkt u dat u eigenlijk nieuwe geraniums zou moeten kopen: weg is de beleving van dat heerlijke moment. Of dat u zit te genieten van uw lievelingsmuziek, en dan ineens dwaalt uw blik langs de klok, en bedenkt u dat u nog boodschappen moet doen voor sluitingstijd. Zo zijn er honderden voorbeelden te noemen, en kunt u er zelf vast nog tientallen bij bedenken uit uw eigen belevingswereld.

5. *een grenzeloze wereld, door een horizon omgeven.* De belevingswereld is een wereld waarin limieten niet bestaan, de grenzeloze wereld van de verbeeldingskracht, die toch door een grens in de vorm van een horizon omgeven lijkt. Het is een grenzeloze wereld: in de belevingswereld kunnen we vrij ronddwalen door ruimte en tijd. We kunnen ons terugwanen in onze jeugd, ons voorstellen hoe het familieleden in den vreemde vergaat, ons verplaatsen in onbekende ruimten en situaties, etc. Dat kan allemaal. Maar wie vanuit cognitie de belevingswereld probeert te betreden, wordt met een merkwaardig fenomeen geconfronteerd: óf de belevingswereld trekt zich terug, net zoals de horizon dat doet als je er naar toe wandelt. Ja, óf je wordt zelf steeds kleiner, zoals wat je ziet als een ander naar de horizon wandelt. Aan de werken van beroemde filosofen is dat goed te demonstreren. Vergelijk bv Heidegger en Nietzsche, maar het gaat bijvoorbeeld ook op bij vergelijking van Hegel en Schopenhauer. Martin Heidegger³, die in *Sein und Zeit* de problemen van het metafysische vanuit cognitie tracht te benaderen, verliest zich in redeneringen die weliswaar zeer diep graven en vol

neologismen staan, maar hun doel toch net niet bereiken. Friedrich Nietzsche⁴ daarentegen, een bevlogen mens, voordat hij door spirocheten werd besprongen, heeft er geen moeite mee om in werken als *Jenseits von Gut und Böse* en *Also sprach Zarathustra* het metafysische gebied van de belevingswereld te betreden en te verkennen. Het materiaal van de ballon (uit het voorbeeld hiervoor) is vanuit cognitie dus te beschouwen als een soort horizon van de belevingswereld. In de zintuiglijke realiteit vormt de horizon een ideaal – een ideaal als onbereikbaar doel – en symboliseert het oneindige. Twee evenwijdige lijnen zoals de berm van een landweggetje snijden elkaar aan de einder, maar in de vlakke meetkunde snijden ze elkaar nooit, dwz. in het oneindige. Wie de belevingswereld betreedt, stapt dus over de horizon of limiet van de ervaringswereld heen en betreedt een grenzeloos gebied waarin limieten niet bestaan. We komen hier in een gebied waar ook in de Oudheid al veel interesse voor was, de wereld van de limieten, zoals bekend onder meer uit de paradox van Zeno van Elea over Achilles en de schildpad.

6. *de wereld van het hier-en-nu, waarin de tijdlijn vervloeit tot een vlak.* Waarschijnlijk kent u het boek van Eckhart Tolle⁵ over het hier-en-nu, in ieder geval van horen zeggen. Wat Tolle in dit overigens interessante boek niet beschrijft, is dat het hier-en-nu vanuit de objectieve ervaringswereld niet te betreden is. In de ervaringswereld is de tijd een lijn, die het verleden via het heden met de toekomst verbindt. In de ervaringswereld leef je eigenlijk voortdurend vanuit het verleden met het oog op de toekomst. Foto's zijn gestolde beelden uit het hier-en-nu, maar foto's neem je meestal om later nog eens aan vroeger te kunnen terugdenken. Als je vanuit de ervaringswereld in het hier-en-nu wilt belanden, is de tijd je telkens net even te vlug af. Telkens als je 'nu' zegt, is dat moment alweer voorbij. Als je daarover begint na te denken, wordt het hier-en-nu steeds onbereikbaar. Want als je dan toch het hier-en-nu zo zou willen bereiken, zou de tijd in dat nulpunt tot stilstand komen – stollen -: en de tijd móet stromen, mag niet stollen, anders houdt alles op. Ook uw leven zou ophouden, want fysiologische processen zijn tijdgebonden. Maar toch: het kan wel, en daarvoor hoeft u alleen uw cognitie er maar af te halen, uw verstand loslaten, dan belandt u in uw belevingswereld en lijkt het of de tijd even stilstaat. En eigenlijk gebeurt er dan iets heel vreemds: de tijd stolt niet, de tijd staat ook niet even stil, maar de tijd begint te vervloeien van een tijdlijn tot een tijdvlak waarin van alles tegelijkertijd en door elkaar in u kan opdoemen, als in een droom. Ineens beginnen beelden uit het verleden op te doemen, kunnen mensen die al lang overleden zijn of ver weg wonen bijna tastbaar aanwezig zijn. Kan een overleden ouder een hand op uw schouder leggen om u moed in te spreken. Dan voelt u dat de belevingswereld een wereld is waarin mensen uit uw verleden voortleven. Ze zitten ergens in u, maar in een ander deel van uw geheugen dan het deel waar talige herinneringen zitten. Ze wellen op uit een belevingsdeel: het innerlijk.

Het innerlijk en de belevingswereld zijn gebieden die mensen tegenwoordig slecht kennen, maar wel herkennen. U herkent ze bijvoorbeeld, als u uw huissleutels kwijt bent en ze ondanks gericht zoeken niet kunt vinden. Tot u het opgeeft en aan iets anders begint: dan kan de plek waar ze liggen ineens in u opwellen, vanuit het niets, en kunt u ze zo pakken. Ander voorbeeld: u schrikt 's ochtends wakker en begrijpt niet waarom, tot u zich herinnert dat u een belangrijke afspraak heeft en vergeten hebt om uw wekker te zetten. Want veel mensen kennen dat belevingsdeel misschien niet meer, maar dat belevingsdeel kent de mens nog heel goed.

7. *de wereld waarin metaforen werkelijkheid worden.* De belevingswereld is de wereld waarin metaforen werkelijker voor u zijn dan de realiteit van de ervaringswereld. Een metafoor is de drager van een metafysische werkelijkheid en wordt beschreven als een vorm

van beeldspraak, iets in de zin van ‘het is alsof’. Stel u voor: dat kleine meisje dat op een donkere avond door het park naar huis wandelt en ziet dat de bomen gezichten hebben die spookachtig naar haar grijzen en hun takken naar haar uitstrekken. Verbeelding, een metafoor, iets als een sprookje, zult u zeggen. Maar voor dat meisje is het op dat moment de werkelijkheid: zo beleeft ze dat, en ze is blij als ze weer veilig thuis is.

Mensen met psychische klachten vertellen dat meestal in de vorm van een metafoor. Ze vertellen dan wat ze doormaken, hoe ze hun situatie beleven. Ze vertellen bijvoorbeeld: ‘ik zit in de angst’, of – als het erger wordt – ‘ik word verteerd door angst’. Wat ze vertellen, is dat de angst in ze opwelt, ze dan omgeeft en dat ze, als het erger wordt, er in beginnen op te lossen. Ze weten natuurlijk tegelijkertijd best dat het in de realiteit van hun ervaringswereld niet waar kan zijn, maar zo voelt het: het is hun beleving. Mensen die depressief zijn vertellen dat ze in een donkere grot of kerker zitten, mensen die verliefd zijn voelen vlinders in hun buik, mensen die achterdochtig zijn voelen dat er een complot is en dat ze bespied worden, en ga zo maar door, terwijl ze tegelijkertijd ook weten dat dit eigenlijk in hun ervaringswereld niet waar kan zijn. Maar bij mensen met psychische klachten begint de belevingswereld een steeds grotere rol te spelen: en zo vertellen ze het ook. Hun belevingswereld begint steeds ‘echter’ te worden, hun ervaringswereld begint er steeds minder toe te doen. En als hun ervaringswereld er vrijwel helemaal niet meer toe doet, dan noemen we dat psychotisch: dan zijn belevings- en ervaringswereld losgekoppeld. Maar daar moet u dan wel bij bedenken, dat we allemaal regelmatig van dit soort belevingen kunnen hebben, terwijl we toch echt niet gek zijn.

8. *een wereld, niet van het ‘onbewuste’, maar van het ‘andere bewuste’*. In de inleiding heb ik verteld dat men zich in de 19 e eeuw ging richten op de metafysische kant van de Geest: dat was de kant van dromen en sprookjes, van de religieuze beleving, van de ziel, en van het Godsbesef. Het ging om een gebied dat binnen de Geest, maar buiten de rede en het verstand viel, en men noemde het ‘het onbewuste’, het gebied dat niet bewust vanuit cognitie te betreden was. Wat ik u in al deze eigenschappen van de belevingswereld probeer voor te houden, is dat het hier gaat om datzelfde deel, dat men toen als ‘het onbewuste’ heeft aangeduid. Maar dat het niet blijkt te gaan over een gebied dat ergens onder het menselijke bewustzijn zit, ergens diep in ons. Want het blijkt nu juist wel deel uit te maken van het menselijke bewustzijn, een welomschreven deel met een aantal specifieke eigenschappen. Het lijkt een imaginaire wereld te zijn, maar dat komt alleen maar, omdat het een wereld is die vanuit cognitie onbereikbaar blijft. In de humaniora heeft men dit ook eigenlijk altijd wel geweten. Het door feiten onderbouwde betoog vanuit de exacte wetenschappen, dat het om een wereld gaat die nooit is aangetoond, en die derhalve niet bestaat, klinkt ook heel overtuigend. Dat lijkt ook onweerlegbaar waar te zijn, zelfs tegen beter weten in, totdat iemand ooit tot de conclusie zou komen, dat het wel waar is, maar niet ter zake, omdat de methodologie van de exacte wetenschappen bij voorbaat ontoereikend is om het gebied van het onbewuste of de belevingswereld in kaart te brengen. Het onbewuste bestaat dus wel degelijk als de belevingswereld: als een wereld diep in ons, maar ook diep om ons heen. Als een wereld die niet onbewust, maar anders bewust is: intuïtief bewust.

9. *een wereld van de eenheid der tegendelen*. De belevingswereld is een wereld waar alles in beweging is en alles met alles verbonden is. Het is de wereld van de presocratische filosoof Herakleitos, die alom geprezen werd voor zijn diepe maar ondoorgrondelijke wijsheid. Het is de wereld waar uw hoogste aspiraties verbonden zijn met uw laagste lusten. Het is de wereld waar God en de duivel hecht met elkaar verweven zijn. Dat is, waar men het in veel religies altijd zo moeilijk mee gehad heeft: dat die tegendelen wel te onderscheiden, maar niet te

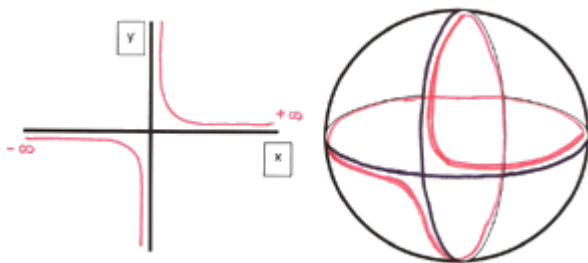

scheiden zijn. Een klein stukje westerse kerkgeschiedenis maakt duidelijk, dat een samenleving die de duivel tracht uit te bannen, ook het Godsbesef kwijtraakt. Een klein stukje Jungiaanse filosofie maakt duidelijk, dat wie de schaduw uitbant, ook de energie op zijn positieve drijfveren en competenties voelt slinken. En de zoektocht naar de belevingswereld is op zichzelf ook een voorbeeld van de eenheid der tegengelden: waar we als mensheid enerzijds zo naar op zoek zijn, is waar we ons anderzijds fel tegen afzetten (zie bij hoofdstuk IV). In onze samenleving wordt die tegenstelling gerepresenteerd door de kloof tussen de humaniora en de exacte wetenschappen, tussen de continentale en de **analytische filosofie**.

III. Een verborgen dimensie

Er zijn wel enkele andere eigenschappen van de belevingswereld en het intuïtieve voelorgaan te noemen, maar met een tiende eigenschap wil ik dit rijtje voorlopig afsluiten. Die eigenschap start met de vraag: wat is dat eigenlijk voor een wereld, die belevingswereld? Het is een wereld die niet berust op de zintuiglijke realiteit van onze ervaringswereld, maar op de intuïtieve kracht van ons innerlijk. Maar, waar zit die wereld dan en hoe moet u zich die voorstellen? Ik heb hem u voorgesteld als een ballon, omgeven door een elastisch membraan die als begrenzing en limiet voor menselijke cognitie werkt. Maar zo'n membraan is er niet: het voorbeeld van de ballon was om het aanschouwelijk te maken, maar voldoet dus niet. Het is een wereld die hecht met de realiteit verweven is, daarvan eigenlijk niet te scheiden is, maar er toch duidelijk van te onderscheiden valt. Het is een wereld die er altijd is, die er door alle tijden heen ook altijd geweest is, maar die we nooit hebben waargenomen.

Hoe is het mogelijk om onze zintuiglijke realiteit te onderscheiden van een belevingswereld die aan alle genoemde eigenschappen voldoet? Dat is door extremen daadwerkelijk met elkaar te verbinden, waardoor tegengelden een eenheid gaan vormen.

In de figuur hierboven is aangegeven dat dit mogelijk is in een hogere dimensie: de gedegenererde kegelsnede $xy=a$ is afgebeeld in het platte vlak, waar de functie vier keer naar oneindig loopt, en, één dimensie hoger - gedrapeerd over een bol - waar de extremen met elkaar verbonden blijken. Stel dat de realiteit van ons leven zich af zou spelen in het platte vlak, maar dat we ons af en toe even uit het vlak zouden kunnen verheffen: dan zou op zo'n moment van verheffing het platte vlak even in een ruimer perspectief komen te staan, hoewel er overigens in de omstandigheden van het platte vlak geen wijzigingen zijn opgetreden. Alle eigenschappen van de belevingswereld zijn hiermee in overeenstemming, met name ook de eigenschap dat cognitie als voelspriet van de ervaringswereld – het platte vlak – ontoereikend is om die hogere dimensie mee af te tasten. De metafoor van de 'hogere dimensie', vaak gebruikt in overdrachtelijke zin om de diepte van een beleving mee aan te duiden, wordt hiermee dus ook een werkelijkheid. Een hogere dimensie is niet alleen een mogelijkheid, het is zelfs de enige mogelijkheid om twee werelden die niet te scheiden zijn, toch te kunnen onderscheiden.

Even een tussentijdse samenvatting:

- De belevingswereld bestaat. Leo Tolstoj vertelt in een jeugdherinnering dat hij zat te tekenen en alleen een blauw potlood had. Hij tekende een jachtvoorstelling, met een blauw paard en een blauwe jongeling er op, en wilde toen ook een blauwe haas tekenen. Maar dan begint hij toch een beetje te twijfelen, en hij gaat naar zijn vader, die zit te lezen, en vraagt: ‘Papa, bestaan er ook blauwe hazen?’ En zonder opkijken antwoordde zijn vader toen: ‘Ze bestaan, jongen, ze bestaan’. Als u het, vanuit een Jungiaanse of religieuze achtergrond, over de belevingswereld – meestal waarschijnlijk nog in de vorm van ‘het onbewuste’ – hebt, kunt u in het licht van alle natuurwetenschappelijke tegenargumenten een beetje gaan twijfelen. Maar dan zou ik u willen zeggen: ‘Die bestaat, beste lezer, die bestaat.’
- In de tweede plaats is het inmiddels ook duidelijk waarom Jung’s onbewuste in de natuurwetenschappen nooit gevonden is, en waarom God en religieuze basisprincipes in de fysica en astronomie nooit zijn aangetoond. Dat kan ook niet, dat is zelfs godsonmogelijk, want wie van de zintuiglijke realiteit en cognitie uitgaat, kijkt met verkeerde ogen, gebruikt een verkeerd instrument van het bewustzijn, en kan die wereld dus niet betreden: dat was het voorbeeld van de ballon.
- In de derde plaats: niet alleen Carl Jung is terug met het collectieve deel, maar ook Rudolph Otto met het **numineuze**, Theodor Kaluza met die extra dimensie, en LEJ Brouwer met het wiskundige intuïtionisme. En in feite is er veel meer terug, want we zitten hier midden in het gebied van het metafysische, van het transcendente en het immanente, waarover ik het in de inleiding gehad heb. Dat er iets hogers was of zou moeten zijn – het Zijnde – heeft de mens altijd intuïtief aangevoeld, en ondanks alle tegenargumenten eigenlijk nooit los willen laten.
- De belevingswereld – de wereld van het Zijnde – is een wereld die tijd en ruimte overbrugt; een wereld waar we als mens deel van uitmaken; een wereld die we niet kunnen zien, horen, ruiken, proeven of betasten, maar waar we wel mee in contact staan door diep gevoel en beleving; en een wereld die een aantal algemeen geldige, specifieke eigenschappen heeft, en dus minder imaginair is dan vaak wordt beweerd.

IV. Bron van de belevingswereld

Nu de belevingswereld blijkt te bestaan, rijzen twee vragen: ‘wat vormt bij de mens de bron van de belevingswereld?’, en ‘vanwaar de weerstand om die bron te vinden, terwijl de mens er door de eeuwen heen altijd naar op zoek was?’. Om tot een antwoord te komen, wil ik een Jungiaans principe toepassen, namelijk dat het schaduwgebied met complexen ontstaat in de vroege jeugd, vanuit het spanningsveld tussen archetypische patronen van binnenuit, en de aanpassing aan de omstandigheden van buitenaf. Dan moeten we dus terug naar de vroege jeugd, nu van de mensheid als totaal. In figuur 4 hieronder kijkt u in de ogen van Lucy, de verlichte. U weet wel, de Australopithecus afarensis van 3.2 miljoen jaar geleden uit Ethiopië. De eerste koningin van Sheba dus, en een der eerste mensen. Ze wordt ook wel Eva genoemd. En als u in haar ogen kijkt bij wat nu volgt, kunt u misschien iets beleven van wat zij doorgemaakt moet hebben.

Toen uit de mist der tijden de mens als een bijzondere primate naar voren trad, ontwaakte in de mens een menselijk, reflexief bewustzijn. Dat menselijke bewustzijn maakte het mogelijk dat de mens zichzelf kon gaan zien en beleven. En wat die eerste mensen zich langzaam bewust werden was schokkend en ontregelend: de eigen hulpeloosheid, de eigen kwetsbaarheid, de eigen afhankelijkheid, de eigen angsten. De tijd waarin de dingen zijn zoals ze zijn, de tijd waarin dieren en planten nog altijd leven, die tijd was voor de mens voorgoed voorbij. Niets was meer vanzelfsprekend. Dat maakte de mens enorm onzeker en angstig, maar het bood ook enorme mogelijkheden voor verdere ontwikkeling, die ons heeft gebracht waar we nu zijn.

Maar in al die kwetsbaarheid en angsten was er ook iets dat houvast bood: voldoende houvast om al die narigheid te kunnen overleven. Onder dat nieuwe bewustzijn voelden die vroege mensen ook dat oude, automatische bewustzijn of zelfbesef nog, uit de dierenwereld waar ze van afstamden. Daar, in dat gebied waar de dingen zijn zoals ze zijn, was nog altijd die rustige, dierlijke zekerheid aanwezig. Dat voelde als iets dieps dat in ze zat, maar dat ze ook omgaf, als een huis om in te wonen, iets vertrouwds en veilig dat houvast bood, iets waar je bij hoort en waar je deel van uitmaakt. Iets intiems dat ze met het leven op aarde verbond, maar ook iets groots dat ze met de kosmos verbond; *een kosmisch nabijheidsprincipe*. Iets dat hun nieuwe bewustzijn en cognitie ver te boven ging, iets dat ze 'de God' of 'het Al' of 'de Geest' noemden. Toen de vroege mens in de zee van dat nieuwe bewustzijn gegooid werd, bleek dat oude vertrouwde zelfbesef een reddingboei te zijn, met een lijntje naar de bron van alle leven.

God, die je angsten kan beteugelen en je met de kosmos verbindt: dat was wat mensen beter wilden leren kennen. In vroege beschavingen verbonden mensen dat diepe, dat goddelijke, die levensdrang als energetisch patroon, nog aan het dierlijke van hun afkomst. En later werden die goden Moeder Aarde, de baarmoeder van leven en dood, en Vader Uitspannel, de alles verwekkende. En nog weer later werd God een monotheïstisch, antropomorf, patriarchaal principe dat in de hemel zetelt, en werd dat dierlijke, dat lijf, beleefd als satan – de duivel en de belichaming van het kwaad. En in onze tijd hebben we de wetenschappen als houvast en konden God en Satan vervluchtigen tot de abstractie van een echte Mondriaan. Zo is de westerse mens op religieus gebied van peuter tot puber geworden: achtergelaten wat zo vertrouwd was en op kamers gaan wonen: in onze tijd weten we dat het nu helemaal uit onszelf zal moeten komen. En net als pubers zijn we nu aan het theoretiseren geslagen en hebben we ons ingebed in de paradigma's van de wetenschappen, die ons de zekerheden verschaffen van 'kennis is macht'. En dan verschijnt Jung met zijn brokstukken van de beschavingsgeschiedenis in ons onbewuste, met dat dierlijke en dat goddelijke waar we al eeuwenlang mee aan het worstelen zijn. Kunt u zich voorstellen dat veel mensen, die hun onzekerheden met wetenschappelijke kennis trachten te bestrijden, nu niet bepaald op Carl Jung zaten te wachten?

De vragen waren, waar de bron van de belevingswereld zich bevindt, en waarom er zoveel weerstand op zit om die te vinden. De antwoorden kunnen nu gegeven worden. De bron van

de belevingswereld – het innerlijk – bevindt zich in het dierlijke deel van de mens. En de weerstand om die bron te vinden is groot, omdat dat nu juist het gebied is waar de mensheid zich sinds mensenheugenis tegen heeft willen afzetten: tegen zijn dierlijke afkomst. Het is juist, dat cognitie het hoogste goed van de mens is, maar het is niet het grootste goed van de mens, want dat ligt daaronder, in het dierlijke deel.

V. De belevingswereld en menselijk bewustzijn

In het voorgaande is cognitie stiefmoederlijk bedeed. Dat was voor de opbouw van het verhaal belangrijk, maar het is niet terecht. In de eerste plaats al niet, omdat ik al mijn cognitieve mogelijkheden nodig heb gehad om tot het inzicht te komen dat cognitie slechts functioneert binnen het gebied van de ervaringswereld. Ik heb u met vrij intuïtieve voorbeelden door het voorgaande deel van het verhaal trachten te loodsen, maar zo ben ik er zelf niet gekomen. In de tweede plaats is het niet terecht, omdat een mens pas door afstand te nemen zicht kan krijgen op wat zich in en om hem afspeelt. Als voorbeeld neem ik één van mijn dochters, die toen ze drie jaar was vroeg: ‘Pappie, mag ik naar de kleuterschool?’, en toen ik vroeg waarom dan wel, antwoordde zij: ‘Omdat je daar vakantie krijgt’. In het dierenrijk is de belevingswereld een automatisme. Door de kleuterschool van de menselijke beschavingsgeschiedenis te doorlopen kon cognitie zich ontwikkelen tot een punt, waarop de belevingswereld herkend en op waarde geschat kan worden.

Waar het om gaat is de vraag: welke plaats cognitie inneemt in het totaal van ons mens-zijn. Of, om het anders te verwoorden: ‘Hoe werkt het menselijke bewustzijn?’ Menselijk bewustzijn heeft inderdaad een biologische basis, maar is wel degelijk een dualistisch en dus geen monistisch systeem. Menselijk bewustzijn is de continue balansfunctie tussen de ervaringswereld en de belevingswereld, bij alles wat we waarnemen, bij alles wat we doen, bij alles wat in ons opwelt, en op ieder moment. Wat dat betreft heb ik een kunstgreep toegepast door die twee werelden uit elkaar te halen. Dat was nodig, omdat een mens iets niet kan herkennen, als hij het niet kent, en iets niet kan onderscheiden, als hij het niet kan scheiden. Nu de eigenschappen zijn gegeven en een scheiding is aangebracht, kunnen beide werelden weer samenvloeien tot één geheel binnen ons bewustzijn.

Dan blijkt dat mensen een fylogenetisch heel oud deel bewustzijn hebben, dat bij alle leven voorkomt, waar dus geen hersenen voor nodig zijn, en dat aangeduid wordt als ‘prereflexief bewustzijn’ of ‘besef’ (Eng.: awareness): dat is het deel van de belevingswereld, dat zijn bron binnen het lichaam maar niet speciaal binnen de hersenen heeft. Dat deel heeft een voelorgaan dat bij dieren instinct en bij de mens intuïtie genoemd wordt, een vaag en holistisch instrument waar mensen zich vaak van afvragen waar het vandaan komt, omdat ze het cognitief niet in beeld kunnen krijgen. U begrijpt nu waarom niet. Het is een non-lineair deel dat geen taal heeft, maar wel een goed geheugen, en ook goed kan communiceren, via beelden en associaties. Het is het deel dat ten onrechte wel als ‘het kind in ons’ of als ‘het reptiel in ons’ wordt aangeduid. Ten onrechte, want het is meegegroeid, zowel tijdens de evolutie als tijdens het leven van ieder mens. Dat is ook het deel dat Carl Jung aan het verkennen was, en waar hij archetypische patronen en eeuwenoude symboliek in aantrof.

En daarnaast hebben mensen een fylogenetisch heel jong deel bewustzijn, dat alleen bij de mens voorkomt, in de hersenen is gelokaliseerd en aangeduid wordt als ‘reflexief bewustzijn’ of kortweg ‘bewustzijn’ (Eng: consciousness). Dat deel heeft een voelspriet die cognitie genoemd wordt en werkt als een zintuig. Dat fylogenetisch jonge deel werkt als een verlengstuk van het oude deel, maar kan niet terugkijken. Om er toch kennis mee te kunnen

maken, moet je dat oude deel eigenlijk buiten je plaatsen. Dat is exact wat de mens altijd intuïtief geweten heeft en heeft ingevuld. In religies heeft de mens iets van dat diepe buiten zich geplaatst, in de vorm van goden. Dat is ook exact wat Jung gedaan heeft, in de vorm van droomwerk en creatieve expressie. En dat is ook exact waarom men het in de cognitieve neurowetenschappen nooit gevonden heeft, want daar beschouwt men het centrale zenuwstelsel als de bron van alles wat een mens tot mens maakt, inclusief het innerlijk en intuïtie. Bij de ervaringswereld levert dat geen problemen op: daar ligt de bron als zintuiglijke wereld buiten de hersenen. Maar bij de belevingswereld loopt dat mis als men ook de bron van de belevingswereld in de hersenen plaatst: dan ontstaat een situatie dat bron en afbeelding beginnen samen te vallen. In elektrische schakelingen levert dat kortsluiting op, in het programmeren van computer software levert dat een ‘blind loop’ op. In beide gevallen wordt daarmee het kortgesloten deel platgelegd, soms zelfs het hele systeem. In de neurowetenschappen en het moderne bewustzijns onderzoek door mensen zoals Antonio Damasio, Gerald Edelman, Daniel Dennett, Peter Sloterdijk en Jeffrey Gray wordt daar geen rekening mee gehouden. Het was al een schok dat zich in de hersenstam – vaak aangeduid als ‘het reptielbrein’ – kernen bevinden die als een soort waardecentrum inhoud verlenen aan de voorstellingen die in de neocortex van zintuiglijke waarnemingen worden gemaakt. Dat het innerlijk als bron van de belevingswereld nóg dieper zou zitten, leek vrijwel onvoorstelbaar. Anderzijds, het vormt een vrijwel noodzakelijke voorwaarde om het innerlijk als bron van de belevingswereld nog dieper te plaatsen: om kortsluiting te voorkómen, en om een gebied te definiëren dat al aanwezig was in levensvormen die nog geen zenuwstelsel hadden, en dat vanuit cognitie ook niet te betreden is.

Daarmee is cognitie een instrument, een uiterst belangrijk instrument, iets dat in zijn complexiteit al het andere te boven gaat, maar niet geschikt is om tot de diepste kern van ons mens-zijn door te dringen. Echte professionals en creatieve mensen vullen dat naadloos in: ze leven vanuit hun belevingswereld (‘vingertoppengevoel’), met hun verstand er op, voor als dat nodig is. Dat is het beeld van de slak, die af en toe even aantipt met de voelhorens van cognitie, maar voortbeweegt op de brede basis van zijn intuïtie.

Vanuit cognitie rijst nu ook een praktische vraag: ‘Hoe betreed ik de belevingswereld?’ De wijze waarop de belevingswereld te betreden is – het toegangspoortje is te passeren, om het zo maar te noemen – is bepalend voor wat men er daadwerkelijk aan beleeft. Er zijn tenminste drie manieren om de belevingswereld te betreden: doordat het u overkomt, doordat u het zich laat overkomen, of doordat u actief iets inzet. Het kan u overkómen als een verlies of als een gewin. Het voelt als een verlies, als u uw cognitie er bij kwijtraak: dan is het een angstige situatie, die klinisch als ‘psychose’ wordt aangeduid. Het voelt als een gewin, als u het als **numineus** kunt beleven: dan verrijkt het uw leven, zelfs in zijn kleinste details. U laat het u overkomen als u zich openstelt voor religieuze rituelen zoals bidden of biechten. Maar ook door het gebruik van psychedelische drugs, door duursporten zoals lange afstandslopen, door dansen op opzweepende ritmes zoals bij de sjamanen, of door erg intensief kundalini doen: dan is men op zoek naar het **numineuze**, maar het kan in een psychotische situatie omslaan. En er zijn vele manieren waarop u de belevingswereld actief kunt betreden, die allemaal berusten op het loslaten van cognitie. Wie stevig in de controle zit, heeft daar vaak problemen mee, die zich vaak uiten in klachten bij het inslapen of het zich niet kunnen herinneren van dromen. Het mechanisme is te vergelijken met de inductie van hypnose of geleide imaginatie: door zintuiglijk focus terug te nemen en de concentratie op de ervaringswereld daarmee los te laten. Dat kan door religieuze rituelen, door creatieve expressie, door oosterse meditatie, maar ook enkel en alleen door beelden en geluiden zonder

focus te ondergaan. Als u dat doet, kunt u weer voelen hoe het was, toen u als kind in de tuin speelde, als onderdeel van de wondere wereld om u heen.

VI. De belevingswereld en religie

Wat is de relatie tussen de belevingswereld en religie, wat vormt de religieuze basis van de grote wereldgodsdiensten? Als ik me beperk tot het christendom en de patriarchale dogmatiek en exegese buiten beschouwing laat, kom ik uit bij de woorden van Jezus zoals die ons zijn overgeleverd in de evangeliën. Ik leg drie teksten aan u voor, uit het boek van Jacob Slavenburg⁶ over gnosis, die gaan over het Koninkrijk der Hemelen, met als vraag: ‘Waar had Jezus het eigenlijk over?’ De eerste is: ‘Het koninkrijk komt niet door het te verwachten. Zij zullen niet zeggen: zie hier, of: zie daar. Maar het Koninkrijk van de Vader is uitgespreid over de aarde en de mensen zien het niet’. De tweede is: ‘Als een blinde en iemand die kan zien samen in het donker zijn, verschillen ze niet van elkaar. Maar als het licht wordt, zal de ziende het licht zien en de blinde in het donker blijven.’ De derde is: ‘Zij (mijn leerlingen) lijken op kinderen, die zichzelf op een veld hebben neergezet dat niet van hen is. Als de eigenaars van het veld komen, zullen ze zeggen: Laat ons ons veld. Als zij het veld dan aan hen laten en het aan hen teruggeven, zullen zij naakt zijn in hun aanwezigheid.’

Ik moet u bekennen dat ik de profanatie begaan heb door in bovengenoemde teksten, maar ook in andere basisteksten uit de Bijbel van het christendom, en voorts in teksten uit de Upanishads van het boeddhisme, telkens even de begrippen ‘belevingswereld’ of ‘hogere dimensie’ te substitueren op plaatsen die refereren aan ‘het Zijnde’, ‘het Al’, ‘het Koninkrijk der hemelen’, het ‘hiernamaals’ en dergelijke. En dan blijkt dat al die teksten na substitutie iets van hun geheimzinnigheid prijsgeven en klare taal blijken te spreken. En samen met het verhaal over Lucy begint er dan uit de mist der tijden een ontroerend verhaal op te doemen. Het verhaal over een mensheid die van de appel der kennis at, en nu bezig is om – in een grote cirkelgang of spiraal - weer uit te komen op nu juist dat uitgangspunt. Dat uitgangspunt was het paradijs, waarin mensen nog als dieren leefden in één grote belevingswereld, maar zich daar niet bewust van waren en er dus niet van konden genieten. We hebben het als een gemis achter ons moeten laten. Wat overbleef was een verlangen, dat we religieus vorm hebben gegeven als het Koninkrijk van God, en filosofisch als het metafysische. We hebben er zeer veel cognitie voor nodig gehad om tot het inzicht te komen dat er in ons en in de wereld om ons dingen zijn, die buiten het kennisdomein vallen en ook niet zintuiglijk waarneembaar zijn, maar wel degelijk bestaan. Het was er al die tijd, maar we konden er net niet bijkomen. Komen we er nu wel bij, dan verbindt het paradijs zich met het koninkrijk der hemelen tot de belevingswereld. En kunnen we over die andere horizon heen stappen om die bekende vreemdeling in ons te gaan verkennen.

VII. De belevingswereld en het lichaam als totaal

Als de bron van de belevingswereld buiten de hersenen ligt, maar wel binnen het lichaam, waar is dat dan?’ En: ‘Wat is de bijdrage van het lichaam als totaal aan het menselijke bewustzijn?’ Dit is het gebied waar ik enkele jaren geleden begonnen ben om aan dit project te werken. Mijn stelling daarbij was, dat het geest-lichaam probleem in essentie een lichaamsprobleem is. Mijn uitgangspunt was, dat de moderne menswetenschappen enkele millennia cultureel erfgoed plompverloren in het afvalputje van de vooruitgang gedumpt hebben. Het diepste wat ik als mens te bieden heb – mijn gevoelsleven – heeft zich altijd geuit in lichamelijke sensaties. Daardoor word ik me lichamelijk bewust van dingen die me

aangrijpen: een brok in mijn keel, tranen in mijn ogen, verstijving van angst, trillen van woede, pijn in mijn hart, een wee gevoel in mijn buik, en ga zo maar door. Wetenschappelijk blijken dit slechts de afgeleiden te zijn van processen die zich in de hersenen afspelen, en in feite zit het dus allemaal tussen de oren. Maar dat is nu juist het gebied waar ik nog nooit wat gevoeld heb. Daarom kon en wilde ik dat niet geloven.

Het eerste puzzelstukje van mijn zoektocht bestond dus uit een literatuuronderzoek naar de stroomrichting in het autonome zenuwstelsel. De stelling was, dat er in de wetenschappelijke literatuur geen tegenargument te vinden zou zijn voor een bottom-up stroomrichting, en dat men het dus uitsluitend op grond van het huidige mensbeeld als een top-down stroomrichting interpreteerde. Indachtig Karl Popper heb ik getracht deze stelling te weerleggen, maar dat is niet gelukt, want er is zeer veel dat erop wijst dat dit inderdaad zo is, en niets spreekt het tegen. In detail gaat dit over de eigenschappen en functies van zenuwcellen, van biologische neurale netwerken, van neurotransmitters en postsynaptische membranen, en van afferente en efferente systemen in het perifere en centrale autonome zenuwstelsel. Die details laat ik weg: die zijn alleen leuk voor de liefhebber.

Dan ontstaat een bijzonder beeld van het menselijke lichaam, dat ik u nog het beste duidelijk kan maken met behulp van de Jungiaanse begrippen anima en animus, het vrouwelijke en het mannelijke in de mens. Het somatische deel van het lichaam vormt een mannelijk deel, dat het vrouwelijke, viscerale deel omhult. Het is duidelijk hiërarchisch geordend, met de hersenen aan de top, en reguleert de interactie met de buitenwereld via dezintuigen, skelet en spieren. In de hersenen vormt het de basis voor de ervaringswereld en alle cognitieve functies, behalve emoties. Het viscerale, vrouwelijke deel is heterarchisch (non-hiërarchisch) geordend vanuit de orgaansystemen. Het perifere autonome zenuwstelsel – sympathisch en parasympathisch – vormt in feite een systeem van neurale netwerken waarmee de orgaansystemen en hun cellen zich op elkaar afstemmen. Het is niet het systeem van de hersenen, maar het systeem van de viscerale organen zelf. Dat slaat pas om als er gevaar dreigt: dan nemen de hersenen het even over. Denk bijvoorbeeld maar aan wildplassen: als er plotseling iemand aankomt, hoeft u ineens niet meer. Informatie uit die gebieden komt niet als duidelijke signalen in de hersenen aan, omdat het al vanaf de start door die viscerale neurale netwerken is bewerkt. Dat gebied, dat zich niet alleen over de ingewanden, maar via de bloedvaten over het gehele lichaam uitstrekt, vormt de bron van het innerlijk. En als u zich ergens diep bewust van wordt, voelt u het ook zo. Dan voelt u die golf door de hersenen niet, maar die golf door het lichaam wel. En als u bijvoorbeeld kijkt naar geneesmiddelen voor het centrale zenuwstelsel, dan zult u zien, dat de meeste analgetica, anti-parkinson preparaten, psycholeptica en psychoanaleptica werken op synapsen en neurotransmitters die typisch tot het autonome systeem behoren: het systeem voor het viscerale, vrouwelijke deel, het deel dat als innerlijk de belevingswereld genereert.

Tot slot

Als een mens niet meer geketend is in het keurslijf van cognitie, ontstaat er geestelijk ruimte. Dat leidt tot nieuwe ideeën en gezichtspunten op van allerlei gebieden van wetenschap en samenleving. Over de betekenis voor menselijk bewustzijn, theologie en de hiërarchie van het menselijke lichaam heb ik u iets verteld. Maar ook op veel andere gebieden zoals de filosofie, de **psychologie** en psychotherapie, de biologie, de geneeskunde en zelfs – en misschien wel juist - de fysica doemen er nieuwe vergezichten op.

Dat vraagt dan om een merkwaardig soort omslag. We kennen de kunst (Gombrich), het onbewuste (neurowetenschappen) en de realiteit (Plato's grot) als illusie. Maar de omslag is, dat we de illusie van de belevingswereld als de realiteit leren accepteren, kennen en waarderen. Doen we dat, dan blijkt dat het kennisdomein van de huidige wetenschappen volledig behouden blijft, als een deelverzameling van wat er dan begint op te doemen. Carl Jung kan wat dat betreft als een wegbereider beschouwd worden, vergelijkbaar met Nicolaus Cusanus in de vroege Renaissance. Beiden gaven met hun werk een nieuwe richting aan, die de horizon verruimde. Cusanus verruimde de horizon van de ervaringswereld, en kan beschouwd worden als wegbereider voor het werk van Galileï, Bruno en Kepler. Jung verruimde de horizon van de belevingswereld en kan beschouwd worden als wegbereider voor ontdekkingen die ongetwijfeld nog gaan volgen.

Friedrich Hegel schreef belangrijke dingen in onleesbare werken. Eén van die dingen ging over dialectiek en was, dat een these en een antithese niet in een directe confrontatie zijn op te lossen, maar wel in een synthese die de ontwikkeling op een hoger niveau tilt. Ik heb geprobeerd om in dit verhaal de antithese tussen Jung en religie enerzijds, en de wetenschappelijke hoofdstroom anderzijds, naar een dieper niveau te tillen. Jung en religie beleefden hoogtijdagen in de nadagen van de Romantiek, leken te verdwijnen tijdens de afgelopen 50 jaar, maar komen weer in het middelpunt te staan als deze ideeën over de belevingswereld algemene ingang vinden.

Dat stelt aan individuele mensen eigenlijk maar één voorwaarde, zoals hierboven afgebeeld in figuur 5, een impressie naar het sprookje van de Kikkerkoning. Die voorwaarde is, dat ieder mens het dierlijke in zich – het innerlijke reptiel - als de bron van zijn belevingswereld vol en van ganser harte op de slijmerige bek zoent. Dan doemen uit de mist der tijden nieuwe werelden op, die vaag bekend maar op een intieme manier vertrouwd lijken.

Noten

1. Hartmann, Eduard von (1869). *Philosophie des Unbewussten. Versuch einer Weltanschauung*. Ludger Lütkehaus und Eduard von Hartmann. Hildesheim DE, Georg Olms, 1989.
2. Berk, Tjeu van den (2005). *Het Numineuze*. Zoetermeer NL, Meinema. ISBN 9021140403
3. Heidegger, Martin (1927). *Sein und Zeit*. Zehnte Auflage, 1963. Tübingen DE, Max Niemeyer.

4. Nietzsche, Friedrich (1885, 1886). *Also sprach Zarathustra*, en: *Jenseits von Gut und Böse*. Taschenbücher, 1989.

5. Tolle, Eckhart (2001). *De kracht van het nu*. Deventer NL, Ankh-Hermes. ISBN 9020282301

6. Slavenburg, Jacob (1996). *De geheime woorden. Een ontdekkingsstocht door vijftieng eeuwen gnosis*. 3 e, geheel herziene druk. Deventer NL, Ankh-Hermes. ISBN 9020281119